

УКРАЇНЬСЬКА РСР У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ (1985–1991 рр.)

Досліджено причини не участі України в світовому господарстві у складі СРСР; питому вагу чисельності населення України до світової кількості та ЄС; сільськогосподарський потенціал земель та виробництва основних видів аграрної продукції. Проаналізовано стан енергетичного забезпечення господарського комплексу та рівень здійснення зовнішньоекономічної діяльності Україною в 1985–1991 рр.

Ключові слова: Україна; світове господарство; продукція; потенціал; енергетика; зовнішньоекономічна діяльність.

Світова економіка є глобальною господарською системою, що ґрунтується на міжнародному та наднаціональному поділі праці, інтернаціоналізації та інтеграції виробництва й обігу, яка функціонує на принципах ринкової економіки. Світове господарство (світова економіка) склалося на початку ХХ ст. внаслідок тривалого історичного процесу розвитку суспільства. Упродовж ХХ ст. максимального розвитку набувають міжнародні ринкові відносини, які у своїй основі призвели до руйнації економічної та політичної відособленості країн, проявились у посиленні міжнародного поділу праці, спеціалізації держав-лідерів на виробництві товарів та послуг, стимулюванні обміну продуктами праці та науково-технічними досягненнями (особливо у сфері «ноу-хау»), значним впливом транснаціональних компаній на всі сфери суспільного життя, потужними інвестиційними хвилями, які максимально посилюють процес нерівномірності соціально-економічного розвитку країн та регіонів.

Світова економіка являє собою сукупність національних господарств, які пов'язані одне з одним системою міжнародного поділу праці, економічними, політичними та соціокультурними відносинами. Національну економіку визначає і формує господарський комплекс країни, що характеризується галузевою і територіальною структурою, системою управління та певними соціально-економічними відносинами. В узагальнюючому вигляді національна економіка реалізується через економічний потенціал, який означає сукупну спроможність галузей господарського комплексу виробляти продукцію та здійснювати послуги. Економічний потенціал залежить від кількості трудових ресурсів і рівня їх кваліфікації, наявності сприятливих природних ресурсів (особливо корисних копалин і ґрунтово-кліматичних умов), обсягу виробничих потужностей, рівня розвитку виробничої інфраструктури (транспорт, зв'язок, електромережі тощо), ступеню розвитку науки й техніки.

Метою роботи є дослідження рівня господарського комплексу Української РСР у світовому господарстві в 1985–1991 рр.

Слід підкреслити, що незважаючи на сферу діяльності, у всіх публікаціях різного наукового спрямування того часу віддається належна увага ідеологічному партійному впливу: «У політичному, економічному і соціальному житті України відбуваються не оборотні зміни. Головна з них – утвердження справжнього державного і економічного суверенітету республіки. Для цього є всі підстави. Адже сьогодні Україна є першою в Європі по видобутку залізної руди, випуску чавуну, сталі, мінеральних добрив, виробництву тракторів і цукру; другою — по видобутку газу й вугілля, третьою – по виробленню металообробних верстатів, електроенергії та цементу. В недалекому майбутньому Україна ввійде в число золотодобувних країн.

Як бачимо, могутній потенціал навіть при незначному переліку. У той же час по виробництву на душу населення предметів народного споживання ми значно відстаємо від розвинутих країн. Незадоволений попит на споживчому ринку України величезний» [8, с. 3–7].

До проголошення незалежності Україна в складі СРСР безпосередньо не виступала учасником системи світового поділу праці та не була достатньою мірою підготовлена, оскільки власне здійснювала виробничі, економічні і політичні зв'язки з регіонами союзу. У складі СРСР для визначення місця у світовому господарстві Україною не забезпечувалось: по-перше, вона не орієнтувалася на власний потенціал у формуванні власної економічної політики; по-друге, вона не могла індивідуально претендувати на участь у діяльності світового господарства, налагодити дієву систему зовнішньоекономічних зв'язків з регіонами світу та проводити політику розширення партнерських відносин з державами світу; по-третє, у політичному плані вона була залежною від «центру» і знаходилась під

його впливом, який і визначав пріоритетні напрями розвитку Радянського Союзу.

Зазначене підтверджується тим, що ні в звіті ЦК Компартії України XXVII з'їзду комуністичної партії України (доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товарища В. Щербицького 6 лютого 1986 р., ні в резолюції XXVII з'їзду Комуністичної партії України на звіт ЦК Компартії України (прийнято одногослоно 7 лютого 1986 р.), ні в доповіді Голови Ради Міністрів Української РСР О. Ляшка XXVII з'їзду Комуністичної партії України 7 лютого 1986 р. «Про проект основних напрямів економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року» не передбачено можливість співпраці з закордонними підприємствами-партнерами та налагодження виробничих зв'язків у різних сферах господарської діяльності республік відповідно до тенденцій розвитку світової економіки. Поряд з цим «... цілеспрямована зовнішньополітична діяльність КПРС і Радянської держави, їх наполегливими зусиллями, спрямованими на зміцнення позицій світового соціалізму, на зрив небезпечних замірів агресивних імперіалістичних кіл. Разом з братніми країнами соціалістичної співдружності Ра-

дянський Союз робить усе, щоб переломити небезпечний розвиток подій у світі, не допустити ядерної катастрофи» [4].

Україна розташована в південно-східній частині Європи, територія якої складає 603,6 тис. кв. км і займає друге місце в Європі після Європейської частини Російської Федерації. З набуттям незалежності держава межує з Молдовою і Румунією на півдні, Угорщиною, Словаччиною і Польщею на заході, Республікою Білорусь та Російською Федерацією на півночі і сході.

Україна займає досить вигідне геополітичне положення на політичній карті світу і по відношенню до центрів економічного і політичного впливу. За територіальним показником Україна є однією з найбільших країн Європи: площа Франції складає 543,9 тис. км², Іспанії – 505 тис. км², Польщі – 313 тис. км²; за кількістю населення – меншою (станом на 01.01.1990 року – 51,9 млн. чол.) у порівнянні з Німеччиною (на 01.01.2005 року) – 82,8 млн. чол., Великобританії – 59,1 млн. чол., Франції – 58,8 млн. чол., Італії – 57,7 млн. чол. Зміна чисельності населення України за 1980–1990 рр. (та 2008 р. у порівнянні до світових показників та країн ЄС наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Питома вага чисельності населення України

Рік	Всього населення України			у т. ч. сільське		
	Чисельність, млн. чол.	у % до світу	у % до ЄС	Чисельність, млн. чол.	у % до світу	у % ЄС
1980	50,1	1,12	14,4	18,7	0,91	57,5
1985	51,0	1,05	14,2	17,3	0,76	66,0
1990	51,9	0,98	14,2	16,8	0,68	74,3
2008	46,4	0,71	9,3	14,7	0,44	67,1

Дані таблиці 1 свідчать про зниження питомої ваги чисельності населення України до як всього населення світу з 1,12 % (1980 р.) до 0,98 % (1990 р.), так і сільського з 0,91 % (1980 р.) до 0,68 % (1990 р.).

Частка сільськогосподарських угідь України становить 0,8 % від загальної площі сільськогосподарських угідь земель світу. На території України зосереджено 8 % чорноземних ґрунтів світу; 0,5 % запасів прісної води; 0,5 % запасів деревини, що в цілому оцінюється у 3,6 трл. дол. США. Землі сільськогосподарського призначення оцінюються у 766,5 млрд. дол. США, що становить 21,3 % вартості земельних ресурсів світу. За результатами дослідження О. Котикової місткість територіального простору України за біокліматичним потенціалом дозволяє нормально проживати 250–300 млн. чол. [2].

Світова площа орних земель на початок 90-х років XX ст. становила 1,4 млрд. га, розораність сільськогосподарських – 27,9 %. За розораністю земельного фонду на той період Україну переважала лише Данія – 62,2 % (в Україні 57,9 %). Забезпеченість ріллею в Україні в 1990 р. у розрахунку на одного жителя складала 0,64 га; в країнах ЄС (12 країн) – 0,24; світу – 0,26 га

(відповідно до площ ріллі: 33,4; 106,7 та 1391,6 млн га). В 90-х рр. XX ст. високий рівень показника площі ріллі на одного жителя забезпечував виробництво певних видів продукції сільського господарства на душу населення України на рівні вищому, ніж у більшості країн світу, однак з виробництва зернових (у розрахунку на одного жителя) Україна поступалася США, Канаді, Франції, Данії та Угорщині (серед яких лише в США та Канаді забезпеченість ріллею була вищою).

Сільське господарство в історичному розвитку світової цивілізації є завжди стабільною галуззю. У роки радянської влади сільське господарство СРСР складало 26 % валового внутрішнього продукту. У ті роки Україна виробляла більше 50 млн. тонн зерна; 6,5 млн тонн м'яса; 24,5 млн. тонн молока; 6,0 млн тонн цукру. Рентабельність аграрного сектора перевищувала 40 % [6].

Обсяги валового виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у світі та 12 країнах ЄС у 1990 році з визначенням частки України наведена в таблиці 2.

Валове виробництво основних видів продукції сільського господарства у світі, млн тонн

Продукція	Країни світу	Країни ЄС (12 країн)	Україна в % до	
			країн світу	країн ЄС
Зернові	2009,9	256,0	2,5	19,9
Цукровий буряк	309,2	135,8	14,3	32,6
Картопля	266,0	86,9	6,3	19,2
Овочі та баштанні	461,8	60,2	1,6	12,5
Плоди, виноград	352,6	62,3	1,0	5,9
Молоко	542,5	144,4	4,5	17,0
М'ясо (у забійній вазі)	179,9	36,9	2,4	11,9
Яйця, млрд. шт.	35,2	6,2	2,3	12,9

Показники валового виробництва основних видів продукції сільського господарства України в 1990 р. за питомою вагою складала 1,0–14,3 % до країн світу; до країн ЄС – у межах 5,9–32,6 % (табл. 2). Поряд з обсягами валового виробництва основних видів сільськогосподарської продукції України заслуговують на увагу показники виробництва цієї продукції в 1990 році в розрахунку на душу населення (табл. 3). Дані таблиці 3 свідчать про перевищення 100 відсоткового рівня в Україні аналітичних показників в порівнянні до країн світу та, крім позиції «плоди, виноград», країн ЄС.

В умовах індустріального розвитку країн значну питому вагу у сфері матеріального виробництва займають промисловість, сільське господарство та будівництво. Результативність ефективності функціонування промисловості проявляється у виробництві засобів виробництва (група А). Забезпечують виробництво засобів виробництва промисловості: гірничодобувна, паливна, електроенергетична, металургійна, хімічна, лісова. Енергетична сфера є провідною у забезпеченні функціонуванні як важкої, так і легкої промисловості.

Таблиця 3

Виробництво основних видів аграрної продукції на душу населення, кг

Продукція	Країни світу	Країни ЄС	Україна в % до	
			країн світу	країн ЄС
Зернові	382	582	257,3	168,9
Цукровий буряк	59	309	1453,0	276,6
Картопля	51	198	636,7	162,9
Овочі та баштанні	88	137	164,7	105,6
Плоди, виноград	67	142	106,4	50,3
Молоко	103	328	458,0	143,8
М'ясо (у забійній вазі)	34	84	248,0	101,1
Яйця, млрд. шт.	7	14	230,5	109,4

Енергетика – це складова економіки будь-якої країни, при цьому паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) є інерційною структурою, розвиток якої потребує значних обсягів коштів, ресурсів та часу. Донбаський регіон республіки з його вугільними шахтами й металургійними заводами лишався промисловою базою СРСР і за галузево-територіальними угрупованням формував «кластер кластерів». У регіоні функціонували металургійний, вугільний, машинобудівний, хімічний промислові кластери, енергетичний кластер з рядом теплових електростанцій (ТЕС). У цілому УРСР була провідною індустріальною республікою з міцним паливно-енергетичним комплексом, у якому представлено вугле – нафто- і газодобувні галузі, транскордонні трубопровідні системи та значний парк електрогенеруючих потужностей. Логіка побудови господарського комплексу в УРСР відповідала задумам державних архітекторів СРСР, для яких вона

лише республікою, нехай і провідною, союзної держави.

Причетність енергетики УРСР до єдиної енергетичної системи СРСР накладала практичний відбиток на діючий парк ТЕС: вони були спроектовані для функціонування у базових режимах і не були маневрованими. Генеруючий парк ТЕС (70 % загальної структури установлених потужностей) був спроектований на застосування донецького вугілля як головного палива. Незрозумілим з точки зору здорового глузду є той факт, що при затоваренні складів збагачувальних фабрик Донбасу антрацитовими штабами, особливо у 1986–1989 рр., на електростанціях, що використовують антрацитові домішки і пісне вугілля, накопичувалась значна кількість природного газу. При цьому в групі електростанцій, що використовують газові і довгополуменеві марки кам'яного вугілля, існував дефіцит твердого палива: за потреби 32–22 млн. тонн

на ТЕС поставлялося з урахуванням імпорту з Польщі та інших басейнів СРСР близько 20–22 млн. тонн [1].

Розпад СРСР майже не призвів до колапсу теплової енергетики України, оскільки через дефіцит палива, фізичну і моральну зношеність теплової енергетика загалом навантажувалася тільки на третину. На період здобуття незалежності Україна отримала в спадщину від СРСР парадоксальний ПЕК: значну, але зношену і неманеврену електроенергетику, яка за складом гене-

руючих потужностей була і є більше тепловою, а за виробництвом енергії – атомною. В свою чергу атомна енергетика не має власного закінченого комплексу з виробництва уранового палива.

Зважаючи на значимість енергетичних носіїв на розвиток світового господарства доцільним є дослідження динаміки світового споживання первинних енергоносіїв (ПЕР), зокрема в 1960–1990 рр., яка представлена в таблиці 4 [5, с. 11].

Таблиця 4

Світове споживання первинних енергоносіїв і його структура, млн тонн нафтового еквіваленту (млн тонн н. е.)

Роки	Всього спожито ПЕР	Темпи росту		у тому числі											
		млн. тонн н. е., +у-	у %	нафта		природний газ		вугілля		атомна енергія		гідроенергія		Нові ВНДЕ	
				млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу	млн. тонн н. е.	у % до заг. обсягу
1960	2941,2	–	–	959,3	31,6	418,2	14,2	1441,9	49,0	0,69	0,03	120,9	4,1	–	–
1980	6646,5	+862,4	14,9	2980,3	44,9	1309,1	19,7	1808,7	27,2	161,0	2,4	387,4	5,8	–	–
1985	7174,0	+527,5	7,9	2808,0	39,2	1501,4	20,9	2075,8	28,9	335,3	4,7	453,5	6,3	–	–
1990	8120,7	+946,7	13,2	3264,2	37,4	1936,0	22,6	2268,4	25,3	526,1	5,9	570,2	6,4	41,0	0,5

Дані таблиці 4 свідчать про зростаючу кількість споживання енергоносіїв у світі у 1980–1990 роках, темпи росту якої за цей період складають 14,9–13,2 %. Показовим є те, що починаючи з 1990-х рр., у структурі світового споживання первинних енергоносіїв поряд нафтою, природним газом, вугіллям, атомною та гідроенергією з'являються нові джерела електроенергії (до нових видів відновлювальних нетрадиційних джерел енергії (ВНДЕ) відносяться: енергія сонця, біомаси, геотермальних джерел, теплова енергія навколишнього середовища, гравітаційна енергія поля Землі: так, наприклад, у 2010 році ці види енергії склали вже 158,6 млн. тонн нафтового еквіваленту або 1,3 % до загального спожитого у світі обсягу первинних енергоносіїв).

У сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності в 1989 році частка вивезення товарів з України у їх виробництві сягала 14,9 %, у тому числі у промисловості – 21,6 %. Питома вага у споживанні ввезеної продукції становила 17,6 %; у тому числі – промислових товарів – 25 % [7]. До 1991 р. у структурі еконо-

міки України гіпертрофовано домінували важка індустрія і військово-промисловий комплекс, які були міцно прив'язані до господарського комплексу Росії. Міжнародна торгівля здійснювалася через центральні союзні міністерства. У зв'язку з вигідним геополітичним положенням та економічним потенціалом Україна перебувала під особливим контролем силових структур Москви. Хоча Українська РСР і була членом – засновником ООН, проте її зовнішньоекономічна діяльність мала відбиток чисто декоративного оформлення зовнішньополітичного курсу КПРС [3].

Таким чином, задекларований курс на «перебудову» соціально-економічного розвитку республік СРСР на той час не визначив нової філософії мислення здійснення господарської діяльності у відповідності до прогресивних надбань світової економіки, у рамках ізольованої системи не надавалось право здійснювати самостійну зовнішньоекономічну діяльність та налагоджувати економічні відносини з закордонними партнерами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К. : Знання, 2007. – 595 с.
2. Котикова О. І. Стійкий розвиток як концептуальна основа сільськогосподарського землекористування в Україні / О. І. Котикова. – Миколаїв : Видавець Ганна Гінкул, 2009. – 330 с.
3. Кремень В. Г. Україна : альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, В. В. Ткаченко. – К. : «ARC-UKRAINE», 1996. – 793 с.
4. Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії України. – К. : Політвидав України. 1986. – 133 с.
5. Рожко А. О. Економічне співробітництво України та ФРН у сфері відновлювальних та нетрадиційних джерел енергії / А. О. Рожко. – Тернопіль : ТОВ «Новий колір», 2012. – 216 с.

6. Солдатський А. Супермаркети «Привозу» не конкуренти ... / А. Солдатський // Слово. Еженедельник. Одесса. – 2015. – № 46 (467). – 19 ноября.
7. Соціально-економічна географія України / За ред. О. І. Шаблія. – Львів : Світ, 2000. – 680 с.
8. Стефанюк В. Організаційне забезпечення судової діяльності в республіці // В. Стефанюк / Радянське право. Наук.-практ. журнал. – 1991. – № 5. – С. 3–7.

И. И. Хомутовская

УКРАИНСКАЯ ССР В МИРОВОМ ХОЗЯЙСТВЕ (1985–1991 гг.)

Исследованы составляющие не участия Украины в мировом хозяйстве в составе СССР; удельный вес населения Украины к мировому количеству и стран ЕС: сельскохозяйственный потенциал угодий, валового и на душу населения производства основных видов аграрной продукции. Проанализировано состояние энергетического обеспечения хозяйственного комплекса, мирового использования энергоносителей и его структуры; уровень внешнеэкономической деятельности Украины в 1985-1991 гг.

Ключевые слова: Украина; мировое хозяйство; продукция; потенциал; энергетика; внешнеэкономическая деятельность.

I. Homutovska

THE UKRAINIAN SSR IN THE WORLD INDUSTRY (1985–1991)

The article studies the components of Ukraine's non-participation in the global economic system in the USSR and the components' definitions of the national economic complex. It confirms that that the Ukraine's economic policy to participate in the international economic relations was not defined in the documents in 1986. The author gives the Ukraine's territorial and production potential data, the share of its population in relation to the world quantity and the countries of the European Community; gross production of major agricultural products per capita. The value of the energy sector in the development of the productive potential on the basis of its characteristics is proved; the reasons of the compliance to ensure the national operation of the thermal power stations are listed. The state of the global primary energy consumption in the years 1960–1990; justified not part of Ukraine in the sphere of foreign economic activity due to its rigid tethered to the economic complex of the Soviet system and the lack of the right to independent foreign economic activities with foreign partners.

Key words: Ukraine; the world economy; production; capacity; energy; foreign economic activity.

Рецензенти: *Котляр Ю. В.*, д-р іст. наук, проф.
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.